
ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

Књ. LXII
(2013)

Редакциони одбор

ЈОВАНКА КАЛИЋ, МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ,
МАРИЦА МАЛОВИЋ-ЂУКИЋ, СРЂАН КАТИЋ,
АЛЕКСАНДРА ВУЛЕТИЋ, МИЛИЋ Ј. МИЛИЋЕВИЋ
LUBOMÍRA NAVLÍKOVÁ, ИЛИЈА ТОДЕВ,
ANGELIKI KONSTANTAKOROULOY,
КОНСТАНТИН НИКИФОРОВ

Одговорни уредник

др Срђан Рудић
директор Историјског института

БЕОГРАД
2013

Александар РАСТОВИЋ*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш

ЕНГЛЕЗИ О БУНАМА У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ 1842–1844. ГОДИНЕ**

Анстракт: На основу богате дипломатске преписке енглеских представника у Београду анализира се однос званичне британске политике према унутрашњој политичкој ситуацији у Кнежевини Србији почетком четврте деценије XIX века, са посебним освртом на то да ли постоји опасност од избијања завера и немира против српских кнежева. Званичној британској политици није одговарало приближавање Кнежевине Србије и царске Русије с обзиром на то да је преовладало мишљење да Србија може да буде погодан инструмент у руским рукама преко кога би она ширила свој утицај на Балкану, чему се Лондон супростављао.

Кључне речи: Енглези, буне, Ниш, Кнежевина Србија, Београд, Лондон, британски дипломати.

Једна од основних преокупација британских дипломата који су боравили у Србији током деветнаестог века било је помно осматрање унутрашње политичке ситуације и праћење потенцијалних завера и побуна против српских владара што је посебно дошло до изражаја између 1842. и 1844. године. Нарочиту ревност у извештавању о могућим бунама показивао је конзул Томас Греније де Фонбланк, кога је британска

* sa2069@eunet.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918), подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

влада на ту дужност именовала 21. августа 1841. Међутим, он је дужност преузео тек 28. априла 1842, што се може тумачити његовом намером да сачека смиривање ровите ситуације у Кнежевини. Нови британски конзул је био велики туркофил и ненаклоњен Србима. Често је уверавао своје министарство спољних послова да су Турци у Србији мирни и да сви проблеми долазе од Срба.¹

Томас де Фонбланк је имао необичан карактер. Био је сујетан, каприциозан, човек тешке нарави.² Живео је у Земуну, а у Србију је ретко прелазио. Информације о тамошњим збивањима је првенствено добијао из аустријских извора.³ Српски језик није знао. Његови извештаји су често били непоуздани и тенденциозни. Односи Србије и Велике Британије су били за време његове дипломатске мисије у знатној мери заоштрени и хладни захваљујући његовом понашању, мада је говорио да је његов основни задатак да изглади непријатне успомене које је могло да остави мешање пуковника Хоџеса у српске ствари.⁴ Све је то стварало бројне проблеме у контактима са српском владом, али и са Форин офисом и због тога је у једном тренутку постојала намера да буде опозван из Србије. У британском министарству спољних послова је сматран једним од најгорих представника у страним земљама.⁵ Против њега су у британском парламенту иступали и Дејвид Уркварт и Бенјамин Дизраели, који је његове извештаје о Србији називао “злокобним гласинама”.⁶

Тврдоглавост и пргав карактер су му се осветили 26. маја 1858.⁷ Тога дана шетајући Калемегданским пољем, игноришући упозорења турских стражара да напусти простор који је био забрањен за приступ, нападнут је и тешко рањен. Од последица тог напада није се никада опоравио. Умро је 1860, и сахрањен је у Београду.

И поред велике резервисаности према материјално-чињеничној тачности и објективности његових извештаја, односно често врло

¹ Р. Ауту, *Необјављени документи енглеског министарства спољних послова о Србији 1837–1911*, Историјски часопис 12–13 (1961–1962) 1963, 418–419.

² А. Раствоић, *Велика Британија и Србија 1889–1903*, Београд 2000, 25.

³ Нил Попов напомиње да је Фонбланк свој боравак у Земуну правдао немогућношћу да у Београду нађе удобан смештај. Н. Попов, *Србија и Русија од Кочине Крајине до Светоандрејске Скупштине* 3, Београд 1870, 132.

⁴ В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању (1842–1843)*, Београд 1957, 45.

⁵ *Исто*, 417.

⁶ Ј. Пауновић-Штерменски, *Урквартово виђење међународног положаја Србије*, Београд 2007, 143.

⁷ Ж. Ђорђевић, *Случај енглеског конзула Фонбланка 1858. године*, Историјски гласник 1–2 (1978) 113–121.

необичним и контрадикторним вредносним судовима које је износио о ситуацији у Србији и описа побуна против кнеза Михаила и његовог наследника кнеза Александра Карађорђевића, дипломатски списи које је састављао и прослеђивао у Лондон су драгоцени у склапању мозаика тадашње веома трусне ситуације која је владала у српској кнежевини, виђене из угла представнике најмоћније империјалне силе тога времена. Када се говори о узроцима те опсесивне заинтересованости Фонбланка за буне и завере у Кнежевини Србији треба имати у виду да је то био само делимично резултат званичне британске политике према Србији и Балкану која се у то време залагала за истискивање руског утицаја са тих простора и учвршћивања Турске и зато је очување реда и мира било преко потребно. Главни разлог ове, рекли бисмо, опседнутости енглеског конзула за револуције у Србији лежи у карактеру његове личности. Многе ствари у својој дипломатској каријери је радио на своју руку, а не на основу добијених упутстава, због чега је често био критикован од надређених.

У периоду од априла 1842, када је стигао у Србију, и све до краја краја 1844. године, Томас де Фонбланк готово свакодневно извештава своје претпостављене у Форин офису о покушајима побуна и могућим заверама против српских кнежева и њихових влада. Тек неколико дана након што је ступио на дужност, почетком маја 1842, послао је два извештаја у Лондон у којима је наговестио избијање кризе у Србији, и упозорио да се „врше жестоки и клеветнички напади на српског кнеза Михаила и његову владу“.⁸

Занимљиво је да је до краја 1842. године саставио још неколико извештаја који су потпуно контрадикторни. И док у једном броју њих наговештава нове буне у Србији у другима их одбацује као нереалне. Тако је почетком новембра изнео процену да се до краја те године у Србији неће десити било каква контрареволуција, али је сматрао да ће се „страховите свирепости догодити пре пролећа наредне године“.⁹ Исту оцену је изнео и неколико дана касније, при чему је овог пута у читаву ствар око побуна укључио и свештенство подвлачећи да су „многи попови у Србији спремни да узму оружје у руке како би се борили против побуњеника и неверника“.¹⁰ Међутим, крајем истог месеца изнео је потпуно другачију процену. Тада је записао да се у Србији поново калкулише са избијањем новог револта у земљи с тим што не би био

⁸ Mikrofilmoteka, Serbia/Great Britain-2, Foreign Office 78/483, N° 9, 12, May 1, 7, 1842, Fonblanque to Aberdeen (у даљем тексту Mf, S/GB, FO).

⁹ MF, S/GB-3, FO 78/484, N° 78, November 2, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

¹⁰ MF, S/GB-3, FO 78/484, N° 80, November 8, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

усмерен против новоуспостављене династије већ против турске превласти у земљи.¹¹

О припремама нових побуна Томас де Фонбланк је писао у више наврата и током 1843. године. Занимљива је информација о организовању велике побуне против кнеза Александра и владе за Ђурђевдан те године, а коју је добио од једног врло утицајног свештеника. Изненађен умешаношћу свештенства у буну против власти, на питање како то да он као свештеник и хришћанин дозвољава „афирмацију крворполића“ добио је одговор да је „побуна у суштини борба хришћана против неверника“.¹²

Осим о планираним бунама, енглески посланик је често писао и о организованим, али на време откривеним заверама. Таква једна пропала војна побуна је откривена крајем децембра 1842. године у Београду. Извештавајући о тој војној побуни изнео је претпоставку да су сличне завере требало да буду организоване и у другим војним гарнизонима широм Србије.¹³ Почетком фебруара 1843. обавестио је Лондон да је у Београду ухапшено пет лица за које се претпоставља да су имали везе са планираном завером, при чему постоје индиције да је у њу уплетен и руски конзул Герасим Васиљевич Вашченко. Међутим, Фонбланк је одбацио вероватноћу умешаности руског дипломате јер није веровао да би он подржавао „мали и неуспешан устанак“.¹⁴

Бивши кнез Милош Обреновић се никада није помирио са одласком са власти, односно са напуштањем земље. Користећи своје присталице и знатна финансијска средства често је након одласка из Србије припремао завере и побуне како против кнеза Михаила, тако и против кнеза Александра. О свим тим покушајима буна у периоду од 1842. до 1844. године Фонбланк је ревносно обавештавао Форин офис. Средином јуна 1842. је јавио да је из више извора у последње време примио информацију о постојању плана о повратку кнеза Милоша из Беча у земљу у случају да кнез Михаило задржи министре (Протић, Радичевић, Рајовић) које Порта жели да уклони. Фонбланк је том приликом упозорио да су о том плану упознати и у Бечу и на Порти, као и да бивши кнез има довољно пријатеља у Србији који су спремни да формирају снажну фракцију у земљи у случају да дође до избијања кризе.¹⁵

¹¹ MF, S/GB-3, FO 78/484, N° 86, November 26, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

¹² MF, S/GB-3, FO 78/524, N° 1, 31, 66, January 4, May 24, November 12, 1843, Fonblanque to Aberdeen.

¹³ MF, S/GB-3, FO 78/484, N° 92, December 22, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

¹⁴ MF, S/GB-3, FO 78/524, N° 3, February 10, 1843, Fonblanque to Aberdeen.

¹⁵ MF, S/GB-2, FO 78/483, N° 11, June 17, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

Осврћући се на откривање нове велике завере кнеза Милоша против свог сина, Томас де Фонбланк је 9. августа 1842. године забележио да су организатори ухваћени и да је међу њима један младић по имену Ресавац, син једног од чланова Сената (често уместо Савета користи реч Сенат) који има велико богатство и утицај у земљи. Вероватно је мислио на Јована Здравковића, сина Милосава Здравковића Ресавца, члана Савета. У вези са судбином ухапшеног младића проценио је да ће сигурно бити осуђен на смрт и да је јавно мњење у Београду у већини за смртну казну. У извештају који је крцат многобројним информацијама изнео је и податак да је „код једног од ухапшених пронађено двадесет хиљада дуката у циљу дизања револуције“, док су у „заверу укључена и три аустријска племића“. Овом приликом Фонбланк је објавио и план завере по коме је господара Јеврема, генерала Протића и све чланове Савета сем петорице требало убити, јавне зграде у Београду запалити или уништити, а кнеза Михаила са члановима Савета одвести у Крагујевац. Након тога специјални изасланици би посетили царење Аустрије и Русије од којих би се тражило да признају повратак кнеза Милоша на власт, с образложењем да би он могао да успешно управља народом односно земљом. Према плану завереника млади кнез би после повратка његовог оца на престо путовао и стицао знања како би једног дана био у стању да упраља Кнежевином.¹⁶

О овој завери Томас де Фонбланк је писао опширно и наредних месеци. Најпре је изнео признање једног од учесника завере по презимену Здравковић, вероватно је опет реч о Јовану за кога наводи да има два псеудонима (Чичић и Ресавац), који се приликом боравка у Бечу срео са бившим кнезом Милошем од кога је тражио позајмицу од тристо дуката за трговачке послове. Том приликом му је екс кнез понудио шесто дуката под условом да помогне у организовању револуције у Србији како би се вратио на власт. Здравковић је према писању Фонбланка ту понуду прихватио, а са собом је понео и новац и упутства за извршење преврата. Међутим, ухваћен је и власти су на време сазнале за намеру о тој буни.¹⁷

О учешћу Јована Здравковића и његовог оца Милосава у завери кнеза Милоша постоје контрадикторна мишљења. Војислав Вучковић тврди да је у истрази утврђено да је Јован Ресавац имао задатак да организује буну у циљу Милошевог повратка у земљу.¹⁸ Међутим, његов закључак је гласио да је завера у којој је био Ресавац била намештена да

¹⁶ MF, S/GB-2, FO 78/483, N° 44, August 9, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

¹⁷ MF, S/GB-2, FO 78/483, N° 43, August 12, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

¹⁸ В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 39.

би се скренула пажња са Вучићеве буне.¹⁹ Драгослав Страњаковић у књизи *Вучићева буна* наводи да је према писању Павловићевих *Српских новина* код саветника Милосава Здравковића Ресавца нађен запечаћен план о убиству неких виђенијих људи, о хапшењу и затварању у апс младог кнеза Михаила и прогласу Милоша за српског кнеза.²⁰ Спорна је и сума коју су завереници добили од старог кнеза, а коју спомиње Фонбланк. И док у извештају од 12. августа наводи да је Здравковић добио шесто дуката, у депеши од 10. новембра исте године записао је да су „Ресавца и други превратници добили четрдесет до педесет хиљада дуката“.²¹

Коначно, енглески дипломата је веома опширно известио лорда Абердина, министра спољних послова и о три буне које су оставиле најупечатљивији траг од 1842. до 1844. године. Ради се о Вучићевој, Рајовићевој и Катанској буни. Вучићева буна или револуција,²² како је један број српских историчара квалификује, која је означила смену династија, наишла је на велику пажњу у дипломатским извештајима британског конзула у Србији. Још док је буна трајала, 3. септембра је записао да откада борави у Србији никада није чуо за побуну таквих размера, али да сматра да ће бити угушена за неколико дана. Иначе, ово је била само једна у низу његових лоших процена. У извештају је даље стајало да се кнез Михаило налази у Крагујевцу где је окружен са близу дванаест хиљада наоружаних људи, не рачунајући регуларну војску, док је Вучић, као вођа побуне, по његовим информацијама располагао са нешто више од седамсто људи што је било нетачно.²³ Обавестио је да

¹⁹ Исто, 50.

²⁰ Д. Страњаковић, *Вучићева буна 1842 год*, Београд 1936, 54.

²¹ MF, S/GB-3, FO 78/484, N° 76, November 10, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

²² Историчар Радомир Ј. Поповић Вучићеву буну квалификује као револуцију, док је Драгослав Страњаковић у књизи *Вучићева буна* оцењује као буну, а у делу *Влада уставобранитеља* као револуцију. Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Першић*, Београд 2003, 139, Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842–1853. Унутрашња и спољашња политика*, Београд 1932, 6–23.

²³ Драгослав Страњаковић наводи да је кнез Михаило у логору под Сушичким брдом поред регуларне војске располагао са око петнаест хиљада људи, односно да је у Жабарима окупио двадесет пет хиљада људи и да је према речима самог кнеза Михаила он имао десет пута више људи него Вучић. Бројку од петнаест, односно двадесет пет хиљада људи што је двоструко више него што су биле снаге Томе Вучића истиче и Радомир Ј. Поповић. Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 12, 20. Исти, *Вучићева буна*, 68. Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Першић*, 143.

јавни ред није нарушен у Београду, али и упозорио је да у другим деловима Србије постоје гласине о побунама.²⁴

У извештају од 9. септембра написао је да су Шекиб ефендија и Кемал паша примили вође побуњеника, Вучића и Петронијевића, са највишим војничким почастима, при чему је подвукао да је Кемал паша прогласио Вучића и Петронијевића председницима привремене владе. Такође, је написао да су, према извештајима из унутрашности, Вучићеви побуњеници остварили запажене успехе, као и да је дошао крај огромног терора у Србији који је спроводио Вучић, али и да су затвори пуни политичких затвореника.²⁵

Међутим, његове лоше процене и чињеничне грешке су поново дошле до изражаја у извештају од 12. септембра, када је записао да се у Београду дешавају пљачке како је кнез напустио Србију, а да се према противницима уставобранитеља спроводи насиље. На крају је изнео сензационалистичку вест да се „Вучићев смртни непријатељ“ Здравковић, вероватно је опет мислио на Милосава Здравковића Ресавца групише око Београда са дванаест хиљада људи, а што се тиче Вучићевих снага процењивао је да располаже са петнаест хиљада људи и осам топова око Београда.

Овде је спорна оцена да је Здравковић био смртни непријатељ Томе Вучића, као и бројка од петнаест хиљада Вучићевих бораца, ако се узме у обзир да је у једној од претходних депеша навео цифру од око седамсто Вучићевих следбеника.²⁶ На Вучићеву буну се британски конзул освртао неколико пута и након њеног завршетка. Тако је на пример крајем новембра писао да један број људи у власти у Београду и даље верује да је „септембарска револуција 1842“, како је назива, „представљала спонтани револт против руског утицаја у Србији као и против корупције и насиља који су дали печат том времену“.²⁷

Конзул Томас Греније де Фонбланк није одобравао нити гледао са симпатијама на Вучићеву буну. Заједно са аустријским, руским и француским конзулима, након Вучићевог доласка на Врачар, поднео је протестну ноту Ћамил паши у којој се истицало да је уставобранитељски покрет против кнеза Михаила незаконит, да га они не признају и да београдски паша треба да спречи Вучића да уђе у Београд, што је изазвало

²⁴ MF, S/GB-2, FO 78/483, N° 47, September 3, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

²⁵ MF, S/GB-2, FO 78/483, N° 51, September 9, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

²⁶ MF, S/GB-2, FO 78/483, N° 56, September 12, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

²⁷ MF, S/GB-4, FO 78/525, N° 67, November 27, 1843, Fonblanque to Aberdeen.

пашин бес.²⁸ Противио се одмазди коју су уставобранитељи спроводили према политичким неистомишљеницима. Није одобравао ни понашање Шекиб ефендије и Ђамил паше због пријатељског односа двојице турских представника према новим властима. Крајем септембра 1842. се упутио у Цариград да се жали на њихово понашање, али га је амбасадор Стратфорд Канинг дочекао хладно саветујући га да успостави нормалне односе са новим српским представницима.²⁹ Међутим, када је Порта признала новог српског кнеза, Фонбланк као и његова влада су прихватили новонастало стање. Посета кнезу Александру је и формално означила британско признање Вучићеве буне. Основни циљ британске политике у том тренутку у Србији је било успостављање мира и реда, односно на делу је била политика резервисаности и немешања у унутрашње политичке прилике у земљи, што показује и писање њиховог представника у Београду.³⁰ Иначе, у једном од својих извештаја који је 11. децембра 1842. године упутио амбасадору Канингу, Томас Греније де Фонбланк осврћући се на личности Вучића и Петронијевића, записао да „никада у животу није видео две тако различите особе“.³¹

Овде је важно напоменути да је конзул Фонбланк својим лошим и једностраним проценама допринео погрешном тумачењу ситуације у Србији од стране Форин офиса. Не треба занемарити ни чињеницу да је у време када је криза доживела врхунац збацивањем кнеза Михаила самовољно напустио Србију и отишао у Цариград надајући се да ће тамо од амбасадора Стратфорда Канинга добити додатне инструкције како да се постави у новонасталој ситуацији.³²

Посебно детаљно је обратио пажњу на организовање такозване Рајовићеве или смедеревске буне која је откривена јануара 1844. године. Средином тог месеца написао је да су неке присталице Обреновића подстицале народ Смедерева да се подигне на побуну против српског кнеза и његове владе, али да су власти брзо откриле тај покрет и да је члан Сената Пера Поповић морао да побегне код Турака у тврђаву. У том покрету су се веома компромитовали шабачки епископ и други свештеници. Након откривања завере влада је извршила опсежну истрагу

²⁸ В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 47, Ј. Милићевић, *Народне скупштине у Србији 1839–1843 године*. Зборник Филозофског факултета IV–1 (Београд 1955) 167.

²⁹ В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 49.

³⁰ Д. Страњаковић, *Вучићева buna*, 157.

³¹ Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић 1791–1852*, Београд 2012, 149.

³² Ј. Пауновић-Штерменски, *Урквартово виђење међународног положаја Србије*, 142.

и утврдила умешаност седамдесет лица. Према плану револуционарни покрет је требало да букне на пролеће.³³

Неколико дана касније јавио је Форин офису да „уставобранитељска влада врло ригорозно поступа са завереницима, да се хапшења врше широм земље и да је један од ухапшених и бивши министар Цветко Рајовић, који је послат у затвор у Смедерево“.³⁴ Веома заинтересован за дешавања око Рајовићеве буне, тих дана је обавио разговоре са најважнијим личностима у српској влади, на основу којих је дошао до нових сазнања. Тако је сазнао да су завереници одржавали контакте и са присталицама Обреновића у Земуну, где су се срели бивши министар Ђорђе Протић и Цветко Рајовић. Такође, откривено је да је кнез Милош у циљу припреме побуне упутио значајну суму новца своји поверљивим људима на граници.³⁵

О откривању Рајовићеве завере Томас Греније де Фонбланк је лично разговарао и са кнезом Александром. За кнеза је посебно била болна чињеница што је у побуну умешан и бивши министар Рајовић, који је третиран са великим почастима и био у дневној комуникацији са кнезом и његовом породицом.³⁶

Иначе, судбина Рајовића веома је заокупљала пажњу конзула Фонбланка, који је често писао о њему. Почетком марта 1844, обавестио је Лондон да има тајну информацију да је руски генерални конзул у Србији Данилевски саветовао српског кнеза да, ако се установи да је Рајовић крив и да је починио дело велеиздаје не буде осуђен на смртну казну већ да буде послат у егзил у Сибир. Фонбланк износи своје мишљење да би било боље да српски кнез у том случају прибегне акту помиловања него да прихвати руски савет и протера га у Сибир. Ако то прихвати то ће бити акт кршења Устава и узрок новој револуцији.³⁷ У својим наредним извештајима понављао је да је против смртне казне за Рајовића, али и против његовог протеривања у Сибир. Иначе, читава ствар око Смедеревске побуне је искомпликована почетком марта 1844, када је откривена још једна побуна чији је циљ био да се учесници Рајовићеве побуне ослободе из затвора. Уследило је ново суђење у Крагујевцу, при чему је по мишљењу Фонбланка утврђена кривица за седамдесет осумњичених као и да њима следи смртна казна.³⁸

³³ MF, S/GB-4, FO 78/565, N° 3, January 17, 1844, Fonblanque to Aberdeen.

³⁴ MF, S/GB-4, FO 78/565, N° 5, January 20, 1844, Fonblanque to Aberdeen.

³⁵ MF, S/GB-4, FO 78/565, N° 4, February 10, 1844, Fonblanque to Aberdeen.

³⁶ MF, S/GB-4, FO 78/565, N° 3, February 5, 1844, Fonblanque to Aberdeen.

³⁷ MF, S/GB-4, FO 78/565, N° 6, March 2, 1844, Fonblanque to Aberdeen.

³⁸ MF, S/GB-4, FO 78/565, N° 7, 9, 11, March 5, 13, 31, 1844, Fonblanque to Aberdeen.

Последња велика побуна у низу које су потресале Србију у овом кратком двогодишњем периоду је чувена Катанска буна, о којој је Фонбланк ревносно извештавао. Тако је 5. октобра 1844. записао да су Стојан Јовановић, присталица Обреновића, и четрдесет добро наоружаних људи прешли реку Саву са аустријске стране и ушли у Шабац где су убили Марка Лазаревића, председника суда, заменика начелника и још неколико других људи, и покрали пет хиљада дуката из државне касе.³⁹ Овде се број људи који су упали у Србију, а коју наводи Фонбланк не поклапа са цифром коју је изнео Драгослав Страњаковић од двадесет троје завереника.⁴⁰ Што се тиче упада у Шабац за Фонбланка то није представљало изненађење, с обзиром на то да је то град у коме су обреновићевци имали традиционално упориште.

Следећи извештај који је приредио 7. октобра крцат је разним информацијама од које су неке и сензационалистичке, као она да је Стојан Јовановић убеђивао народ Шапца да му се прикључи јер кнез Александар и влада у Београду више не постоје, пошто су сви масакрирани. Истовремено записао је и да је ред у Шапцу успостављен, а да су побуњеници наставили своје нападе ка унутрашњости према Ваљеву. Навео је податак да Вучићеве снаге које су добиле задатак да скрше побуну броје три хиљаде људи и четири топа, док побуњенци имају хиљаду двесто људи, а у Земуни Обреновићи располажу са још две и по хиљаде људи. И овде се бројке не поклапају, пошто Страњаковић наводи да је Вучић на располагању имао петсто људи.⁴¹ На крају извештаја је написао и да је према најновијим вестима Стојан Јовановић убијен заједно са већином својих следбеника, а да су се остали разбежали по шумама. Јавио је и да је откривена завера у Београду, а да је нови устанак у Смедереву спречен.

Иако је би склон предвиђању побуна, Фонбланк је у овом периоду у неколико наврата морао да демантује њихово постојање. Карактеристичан је деманти од 11. јуна 1842. настао поводом писања листа *Ausburg Gazette* о наводној завери која је откривена у Крагујевцу тих недеља. Извештавајући Форин офис да та вест није тачна, ипак је цитирао делове чланка овог листа по коме је циљ завере био да се опљачка град и убије начелник округа који је на себе навукао мржњу због праксе изнуђивања које је увео. Као последица те завере дошло је до стагнације трговине током четири дана, али је мир повраћен у потпуности.⁴²

³⁹ MF, S/GB-4, FO 78/565, N° 32, October 5, 1844, Fonblanque to Aberdeen.

⁴⁰ Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 65.

⁴¹ *Исто*, 67.

⁴² MF, S/GB- 2, FO 78/483, N° 28, June 11, 1842, Fonblanque to Aberdeen.

Поред ових тема веома је занимљива и она врста извештаја Фонбланка у којима су изнете спекулације да би у случају регуларних избора кнез Милош освојио велику већину гласова, као и они о наводним интригама Француске да за владара Србије буде именован кнез Чарторијски. Ту су и занимљиве оцене о спремности српске владе да пружи отпор у случају покушаја да буде збачена с власти.

Иначе, Томас Фонбланк је у својим исцрпним извештајима давао и оцене о најважнијим личностима оновремене Кнежевине Србије. Посебно су интересантни описи кнежева Михаила Обреновића и Александра Карађорђевића, али и Томе Вучића Перишића, Аврама Петронијевића и Илије Гарашанина.

У једној од првих депеша, датираној 29. априла 1842. године дао је занимљив портрет кнеза Михаила Обреновића кога је описао као младог човека који није способан за било какав јавни наступ или деловање. Скромно је било његово знање француског језика, и његова општа знања су веома ограничена. Скренуо је пажњу и на улогу Вашченка, руског генералног конзула у земљи који има апсолутну контролу над свим битним дешавањима у Србији. Фонбланк напомиње да кнез ништа не ради без одобрења или диктата Вашченка. Сенат је подељен између три партије. Једна подржава господара Јеврема Обреновића, друга жели да види поново кнеза Милоша Обреновића у Србији, а трећа партија жели нову династију. Упозорава и да не постоји струја која је за кнеза Михаила.⁴³

Британски конзул није много веровао кнезу Александру Карађорђевићу, кога је презирао и сматрао „неспособним и занесеним младићем“. Новембра 1843. године је записао да је „српски кнез неактиван“ и да му се „пребацује због недостатка способности“. Уз све то сматрао је да „његов интелект никада није дошао до изражаја“.⁴⁴ Колико год је мрзео кнеза Александра, толико се дивио личностима попут Вучића. Вучићу је признавао да је једини од српских вођа који је имун на лакомисленост, која ће уколико се не искорени упропастити државну управу.⁴⁵ Једном приликом је записао да Срби већ неколико година имају обичај да кажу да је Вучић најмоћнија рука у Србији, а Петронијевић најмоћнија српска глава.⁴⁶ Илија Гарашанин је био један од ретких

⁴³ MF, S/GB- 2, FO 78/483, N° 8, April 29, 1842. Fonblanque to Aberdeen.

⁴⁴ MF, S/GB-4, FO 78/525, N° 67, November 27, 1843, Fonblanque to Aberdeen.

⁴⁵ P. Auty, *Необјављени документи енглеског министарства спољних послова о Србији*, 422.

⁴⁶ MF, S/GB, 3, FO 78/484, N° 81, November 21, 1842. Fonblanque to Aberdeen.

српских државника који је успео да му се до одређене границе приближи. Фонбланк је веровао да би Гарашанин као српски кнез био најбољи човек за одржавање равнотеже у Србији између две крајности.⁴⁷

О уставобранитељском покрету, његовим главним представницима и вођама побуне из 1842. године, Вучићу и Петронијевићу, поред конзула Фонбланка писали су и британски путописци који су тих година походили Србију, а пре свега Остин Хенри Лајард, Ендрју Арчибалд Пејтон и Џон Пелгрејв Симсон. Важно је истаћи да су сва тројица, иако су у Србији боравили у различито време, дали позитивне оцене о главним српским побуњеницима тога времена. Остин Хенри⁴⁸, дипломата и археолог је уставобранитеље и његове главне протагонисте представио у студији *Аутобиографија и писма (Autobiography and Letters)*. Он је 1842. боравио у Београду непосредно после доласка уставобранитеља на власт. Према његовим речима Аврам Петронијевић је поседовао „извесно знање и културу, стекао је европско образовање и говорио више европских језика.“ С друге стране Вучића портретише као храброг и грубог војника чистог српског типа. Обојица су уживали велики углед због поштења, способности и родољубља, а сматрани су вођама странке која се противила мешању Русије у српске ствари.⁴⁹ И поред афирмативне оцене главних стубова уставобранитељског покрета, Остин Лајард је сматрао да су сурово поступали са опозиционим политичарима, напомињући да су „Срби у то време били само мало мање варвари и мање нецивилизовани од својих дојучерашњих господара, Турака.“⁵⁰

Ендрју Арчибалд Пејтон, истакнути британски путописац и дипломата посетио је Србију у три наврата. Прво 1839, затим 1843, када је једно време замењивао Томаса Фонбланка као вице-конзул, и коначно

⁴⁷ Foreign Office, 78/1095/26; у даљем тексту FO.

⁴⁸ *Остин Хенри Лајард (Austin Henry Layard)*. Рођен је 1817. Школовао се у Италији, Енглеској, Француској, Швајцарској. Привлачила га је егзотика Истока, и као врло млад је почео да путује у далеке крајеве. Страфорд Канинг га 1842. запошљава као неслужбеног дипломатског представника Велике Британије у европској Турској. То време је искористио и за позамашна археолошка истраживања у Асирији, Нимруду и Мосулу. Године 1852. је изабран, као представник либерала, у британски парламент, а затим кратко време обавља дужност државног подсекретара за спољне послове. Исту функцију обављаће и од 1861. до 1866. Од 1869. до 1877. је британски посланик у Мадриду, а затим до 1880. и у Цариграду. Умро је 1894.

⁴⁹ О. Х. Лајард, *Од Београда до Цариграда за шест дана*, у: Б. Момчиловић, *Британски путници о нашим крајевима у XIX веку*, Нови Сад 1993, 62.

⁵⁰ *Исто*, 69.

1844, када је обишао велики део Кнежевине Србије. Изузетно образован и радознао, имао је прилику да приликом свог другог и трећег боравка упозна најзначајније политичке личности ондашње српске кнежевине, Александра Карађорђевића, као и Тому Вучића и Аврама Петронијевића. Оцене и описе двојице најмоћнијих људи ондашње Кнежевине Србије изнео је у делу *Србија. Најмлађи члан европске породице или Боравак у Београду*. За Аврама Петронијевића је написао да је „најзначајнија личност савремене Србије, мудар по образовању и положају, доброг срца и широког ума“. Пејтон готово пише хвалоспев министру иностраних дела, који је по њему „помирљива и попустљива особа која не испољава уобичајне лоше људске особине“. За британског путописца Петронијевић је у „моралном погледу личио на Макијавелија. У својој променљивој политичкој каријери је увек тежио напретку и цивилизовању Србије, а никада није помишљао да на нечасан начин стекне добит“.⁵¹ Министра унутрашњих дела Тому Вучића Перишића је кратко окарактерисао као „човека велике личне храбрости, енергичног, непоткупљивог, помало гордог и осветољубивог“.⁵²

Џон Пелгрејв Симсон⁵³ је дао занимљиве портрете Вучића и Петронијевића у делу *Писма са Дунава (Letters from Danube)* из 1847. Он је у лето 1844. први пут посетио Београд, када се сусрео са уставобранитељским првацима што му је омогућило да их верно ослика. Тома Вучић Перишић је по Симсону био „српски патриота, лукав, одлучан, опрезан човек, више јунак и војник, а мање политичар и дипломата“. Антипод Вучићу је Аврам Петронијевић, кога је осликао као „простодушног и патријархално једноставног човека, љубазног, срдечног и учтивог, који је о себи скромно говорио, а о Обреновићима одмерено“. Оценио га је као „честитог оца народа“.⁵⁴

Заинтересованост конзула Фонбланка за дешавања у Кнежевини Србији, а посебно за избијање могућих немира била је у основи у складу са основним смерницама британске политике према Балкану и Србији тридесетих и четрдесетих година XIX века да се онемогући руски утицај

⁵¹ Е. А. Пејтон, *Србија. Најмлађи члан европске породице или Боравак у Београду. И путовања по планинама и шумама унутрашњости 1843, и 1844. године*, Нови Сад 1996, 222–224.

⁵² Исто, 224.

⁵³ *Џон Пелгрејв Симпсон (John Palgrave Simpson)*. Рођен је 1807. Популаран романсијер и драмски писац викторијанске епохе. Умро је 1887.

⁵⁴ Ц. П. Симсон, *У посети Вучићу и Петронијевићу, сремска берба*, у: Б. Момчиловић, *Британски путници о нашим крајевима у XIX веку*, 123–126.

на тим просторима. У том смислу подржавано је дистанцирање кнеза Милоша од Русије, али се није гледало са симпатијама на ново руско-српско приближавање до кога је дошло током владе кнеза Михаила. Стога се са задовољством гледало на његову смену јер се мислило да ће доћи до новог смањења руског утицаја у српској кнежевини. Међутим, његов одлазак није подржавао Фонбланк који је због таквог става једно време провео у Цариграду на дипломатском рапорту код амбасадора Канинга који је био познат као жесток противник руског уплива у Источно питање. Нил Попов сматра да Фонбланк није било толико наклоњен кнезу Михаилу колико се плашио да се Аустрија не оснажи јужно од Дунава.⁵⁵ Према новој власти Фонбланк се опходио са резервисаношћу и хладном благонаклоношћу, што је одговарало тадашњој британској политици која је проповедала немешање у српску ствар, односно није исказивала претерану заинтересованост за Кнежевину Србију. Ипак, опседнутост Фонбланка српским бунама није била толико резултат инструкција које је добијао од Форин офиса колико последица његове личне иницијативе као и чињенице да је многе ствари радио на своју руку.

⁵⁵ Н. Попов, *Србија и Русија од Кочине Крајине до Светоандрејске Скупштине* 3, 136, 140–141.

Aleksandar Rastović

**THE ENGLISH ABOUT POLITICAL RIOTS IN THE
PRINCIPALITY OF SERBIA 1842–1844.**

Summary

With referer of the basic principle of the British policy on the Balkans in the 19th Century that it is nedeeded to disable Russian influence Foreign Office permanently observed what was happened in Serbia after leaving of the prince Miloš Obrenović. Those years featured many riots and uprising against Serbian princes. British consul in Serbia Thomas Grenier de Fonblanque permanently reported to Foreign Office about internal political situation in Serbia. He has described widely three riots which were happened between 1842, and 1844. It was Vučić, Rajović and Katanska riot. But his reports were unreliable and biased. In one moment Foreign Office thought to remove Fonblanque from his diplomatic post from Serbia.

Keywords: Englishmen, riots, Principality of Serbia, Belgrade, London, british diplomats.

Чланак примљен: 24. 04. 2013.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 02. 09. 2013.